

Ovidiu Cristian NEDU*

**STATUTUL CREȘTINISMULUI ÎNTR-UN CONTEXT RELIGIOS
NATURALIST-PLURALIST
(LA FR. SCHLEIERMACHER)**

**THE CONDITION OF CHRISTIANITY IN A NATURALISTIC AND
PLURALISTIC RELIGIOUS CONTEXT
(ACCORDING TO FR. SCHLEIERMACHER)**

- Abstract -

For Fr. Schleiermacher, the founder of the liberal stream of Protestant theology, religion is a natural function of all humans. Being natural and spontaneous, religious life and experiences are prior to any confession. Confessions are nothing but cultural codifications of natural religiosity.

Christianity is a mere confessional "option", as valid as any other confessional choice. Nevertheless, Schleiermacher particularly extols the Christian formulation of religious experience, considering it as a higher form of development of the natural religious conscience. It is only due to this excellency of Christianity that he chose this confession. The traditional Christian exclusivism, which claims validity only for Christianity, is rejected by Schleiermacher, who considers it as an appropriate religious attitude, resulting from a misinterpretation of the religious excellency of this confession.

Keywords: Fr. Schleiermacher; Christianity; Enlightenment; natural religion; Liberal Protestantism; religious pluralism; inclusivism.

Fr. Schleiermacher, fondatorul curentului liberal al teologiei creștine pune bazele unei perspective naturaliste asupra religiei, considerată drept manifestarea firească a unei predispoziții naturale a omului. Religia își are originile în om și în capacitățile firești ale acestuia, nu într-o revelație ce i-ar fi conferită omului „de sus”. Confesiunea se constituie ulterior, prin codificarea culturală a experienței religioase naturale.

* Muzeul de Istorie „Paul Păltănea” Galați (ovidiusunya@yahoo.co.in).

1. Pluralismul religios

Caracterul holist al personalității umane, la nivelul căreia diferitele tipuri de experiență sunt de regulă interconectate, face imposibilă exprimarea izolată a unui anumit tip de trăire; în consecință, nici trăirea religioasă nu se poate exprima altfel decât laolaltă cu elemente ce țin de psihologia individuală sau de cultură.

„Aceasta reprezintă cea mai înaltă formă a conștiinței de sine a omului; însă, în manifestările sale concrete, ea nu poate fi niciodată separată de formele inferioare ale conștiinței. Combinându-se cu ele într-o unică condiție....”¹

„Această conștiință a lui Dumnezeu despre care tocmai am vorbit devine în mod efectiv parte constitutivă a experienței noastre doar fiind inclusă în experiența generală a conștiinței individuale...”²

Această perspectivă pune bazele unei viziuni pluraliste asupra autenticității religioase, care acceptă drept valide o mare varietate de manifestări spirituale, uneori aparent ireconciliabile datorită diferențelor mari în ceea ce privește conținuturile cosmologice, morale sau simbolice ce le sunt asociate. Idealul unei religii unice face abstracție de varietatea determinațiilor psihologice și culturale inerente oricărei expresii religioase.³

În majoritatea cazurilor, varietatea manifestărilor religioase nu este datorată unei varietăți la nivelul trăirii spirituale, ci este rezultatul determinațiilor accidentale care contextualizează exprimarea religioasă. Se poate exemplifica procesul constituirii într-o mare varietate de forme a religiilor arătându-se cum o persoană cu înclinații spre introspecția psihologică va tinde să își expună propriile trăiri spirituale sub forma misticismului, o cosmologie bine constituită și sistematizată va pune bazele unui sistem teologic-metafizic pe când o cosmologie neorganizată, haotică și exprimată figurativ va conduce la elaborarea unei mitologii. Sentimentul unității universale a experienței se poate exprima în moduri dintre cele mai diverse: sub forma conexiunii cu natura sau văzând întreaga istorie umană ca pe un proces unitar, condus de divinitate. Toate aceste modalități alternative de exprimare a dependenței absolute a oricărui element particular față de totalitate nu se exclud reciproc, ci reprezintă doar contexte diferite în care este intuită unitatea.⁴

O simplă privire asupra vieții religioase, în varietatea sa, relevă existența a numeroase zone de intersecție între confesiunile lumii, corespunzând zonelor de

¹ Friedrich Schleiermacher, *The Christian Faith*, ed. H.R. Mackintosh, J.S. Stewart, traducere B.A. Gerrish, T.&T. Clark, 1999, §5, p.18.

² Ibidem, §62, p.259.

³ Friedrich Schleiermacher, *The Christian Faith*, ed. H.R. Mackintosh, J.S. Stewart, traducere B.A. Gerrish, T.&T. Clark, 1999, p.51,53-54,213-214,235; Trevor Williams, „Schleiermacher, F. D. E. (1768–1834)” în Leslie Houlden (ed.), *Jesus in History, Thought and Culture. An Encyclopedia*, ABC Clío, 2003, pp. 758-759.

⁴ Schleiermacher, *op.cit.* 1893, p.154.

intersecție culturală. Discordanța și concordanța dintre religii sunt date mai degrabă de contextualizările lor culturale; acolo unde mediile culturale în care s-au format două religii diferite sunt caracterizate de un anumit sincretism, de pluralitate integrată, și relațiile inter-religioase vor fi caracterizate de accept și toleranță.⁵

Un alt argument în favoarea compatibilității fundamentale a diverselor religii este reprezentat, în opinia lui Schleiermacher, de cazurile de convertire, în care o unică căutare spirituală își găsește împlinirea când într-o formă religioasă când în alta, în funcție de modificările suferite de contextualizările și predispozițiile culturale ale celui care caută.⁶

În formele sale cele mai arhaice, religia a luat forme aproape lipsite de sistematizare, contextualizarea sentimentului dependenței absolute fiind realizată într-un mod minimal. Omul preistoric care a avut intuiția unității și armoniei a tot ceea ce îl înconjoară, neavând încă elaborată nicio teorie despre lumea înconjurătoare, și-a exprimat trăirile religioase în forma cea mai primitivă cu putință și anume în cea a iubirii față de natură, a vieții trăite în deplină armonie și solidaritate cu ea. Cunoștințele științifice rudimentare nu i-au permis să discute despre totalitate altfel decât sub aspectul cel mai direct în care aceasta i se înfățișa percepției, și anume ca natură. Dependența de Univers s-a exprimat sub forma comuniunii cu natura; împăcarea cu soarta, chiar și în fața celor mai potrivnice transformări pentru individualitatea umană, cum ar fi moartea, își avea originea tocmai în înțelegerea intuitivă a faptului că întreaga lume era pătrunsă de o armonie superioară celei individuale.⁷

Schleiermacher este conștient de faptul că nu tot ceea ce trece sub denumirea de „religie” include spiritualitate autentică, incriminând formalismul în care au tendința să alunece majoritatea religiilor. El își exprimă preferința pentru religiile aflate în formă incipientă, în care trăirea spirituală este vie, pură și în care ideile cosmologice, morale, simbolurile și obiceiurile se mențin la statutul de determinații contextuale, neimpunându-se încă în prim plan, cum tinde să se întâmple după o perioadă de timp. Chiar și așa, el accentuează asupra faptului că aceste situații reprezintă doar

⁵ Gregory A. Thornbury, *A Revelation of the Inward: Schleiermacher's Theology and the Hermeneutics of Interiority*, „Southern Baptist Journal of Theology”, vol. III, nr.1, 1999, p.17.

⁶ Schleiermacher, *op.cit.* 1999, §7, pp. 32-33. Elementul de adevăr conținut de toate religiile, drept cauză a existenței unor similarități între acestea și creștinism și drept condiție a posibilității convertirii, în Gary Dorrien, *The Word as True Myth. Interpreting Modern Theology*, Westminster John Knox Press, Louisville, 1997, p.17.

⁷ Schleiermacher, *op.cit.* 1893, pp. 70-71. Armonia cu natura și coeziunea socială ca forme primare ale religiei, în Edmund H. Hollands, *Schleiermacher's Development of Subjective Consciousness*, „The Philosophical Review”, vol. 15, nr. 3, 1906, pp. 298-299,303.

cazuri de denaturare ale unei autenticități despre care se simte îndreptățit să afirme că a existat în orice manifestare religioasă istorică, în fazele sale de început.⁸

2. Caracterul individual al religiei

Ideile asumării personale și a trăirii individuale a opțiunii religioase și-au găsit un larg consens între cei ce au studiat religia; totuși, Schleiermacher merge mult mai departe și afirmă caracterul personal, circumscris individului, nu doar în ceea ce privește practica religiei, ci chiar și în ceea ce privește tipologia religioasă. Practica religioasă nu înseamnă atât asumarea și dezvoltarea la nivel personal a unui anumit ideal religios obiectiv, clar delimitat, cât, mai degrabă, constituirea, sub influența unui model, a unei mari varietăți de experiențe spirituale. Nu este vorba atât de reproducerea la nivel personal a unui ideal religios prestabilit, a unui reper normativ ferm propovăduit de o anumită confesiune, cât de constituirea unei spiritualități personale, care își găsește doar sursă de inspirație într-un model. Varietatea religioasă astfel constituită merge până la nivel de individ. Religia nu este atât cultivată la nivel individual cât, mai degrabă, constituită la nivel individual.⁹

În domeniul religiei, multiplicitatea, varietatea și particularul preced generalul și tipologia. Experiența religioasă spontană precede confesiunea. Religiile tradiționale manifestă tendința de a vedea constituirea experienței religioase pornindu-se de la un arhetip pe care indivizii trebuie să îl asume și să îl reproducă. Pentru Schleiermacher, idealul religios este mai degrabă inspirator decât normativ, particularitatea trăirii individuale fiind mai importantă decât racordarea la normativul impus de ideal și anterioară acesteia. Tocmai de aceea, în studiul unei religii, trebuie să se plece de la practicarea efectivă a religiei, în cadrul unei comunități determinate; modelul religios va fi sesizat la nivelul practicii individuale, însă fără ca aceasta să însemne că acest model este și primar, fundamental. Experiența individuală reprezintă datul primar pentru studiul oricărei religii, sistematizarea și modelarea confesională fiind ulterioare; identitatea confesională este atribuită a posteriori experiențelor religioase. În ceea ce privește creștinismul, această abordare înlocuiește christocentrismul cu transformarea personală, întruchipată într-o enormă varietate de ipostaze și desfășurată sub inspirația oferită

⁸ Schleiermacher, *op.cit.* 1893, p. 216. Elementul religios autentic ce stă la baza oricărei religii, în John P. Crossley Jr., *The Religious Ethics Implicit in Schleiermacher's Doctrine of Creation*, „Journal of Religious Ethics”, vol. 34, nr. 4, 2006, p. 588.

⁹ Caracterul individual al religiei, în Frank Thilly, „The Romantic Philosophers – Fichte, Schelling and Schleiermacher”, în Kuno Francke & William Guild Howard (eds.), *The German Classics of the Nineteenth and Twentieth Centuries*, vol. V, German Publication Society, New-York, 1913, p. 17, Edmond Cramaussel, *La Philosophie Religieuse de Schleiermacher*, Imprimerie Cooperative Ouvriere, Montpellier, 1908, p. 94.

de Christos, modelul exemplar de individ uman ce și-a actualizat la maxim potențialitatea divină.

Mai mult decât atât, termenul de „tipologie religioasă individuală” implică o generalitate diacronică pe care experiența religioasă nu o are. În cazul oricărei persoane, trăirea religioasă reprezintă un flux de experiențe care, în timp, suferă modificări, reorientări. Pentru Schleiermacher, religia nu este doar personală dar, chiar și la nivel personal, ea constă dintr-o serie variabilă de experiențe, este în continuă transformare. Caracterul dinamic al personalității se răsfrânge asupra experienței religioase care este în egală măsură sortită unei permanente transformări. Se poate vorbi mai degrabă despre o serie de experiențe religioase unice, particulare, decât de o anumită tipologie religioasă individuală.

Identitatea confesională devine astfel mai degrabă o chestiune de găsimă a similarităților dintr-o mulțime de experiențe diverse decât una ce ține de conformarea cu un ideal normativ. Religia începe cu individul, ba chiar cu experiența sa la un moment dat, și abia apoi, la nivelul totalității experiențelor religioase ale unei comunități, se identifică similarități și se stabilesc tipologii.

Schleiermacher nu definește o religie pe baza unui eventual nucleu central ce ar reprezenta „esența” sa și care ar fi de găsit la toți adeptii religiei în cauză ci pe temeiul existenței unui model care inspiră exprimarea experiențelor individuale al căror grad de varietate coincide cu numărul de adepti. O religie confesională nu înseamnă un set de norme obiective care sunt împărtășite și reproduse de toți membrii comunității, ci, pur și simplu, suma unor experiențe particulare, individuale, având o anumită similaritate.

Pluralismul religios devine astfel o chestiune de principiu; religia nu poate fi concepută altfel decât ca experiență personală care nu poate împărtăși decât similarități cu alte experiențe religioase, însă nu și vreun nucleu comun. În felul acesta, varietatea atinge un nivel maxim, tipologia religioasă coborând până la nivel individual.¹⁰

O religie nu poate exista în mod abstract, experiențele particulare, diverse și concrete ale adeptilor săi nereprezentând doar situații de instanțiere a unei esențe religioase trans-personale, ci însăși procesul de constituire al respectivei religii. Religia unei comunități nu reprezintă un ideal ce ar transcende comunitatea în cauză și practicile sale religioase și căruia comunitatea i se dedică, ci reprezintă, pur și simplu, suma experiențelor religioase autentice din acea comunitate.¹¹ Orice teologie

¹⁰ Schleiermacher, *op.cit.* 1893, p.51,225-226.

¹¹ Ibidem, p.155. Non-existența unei esențe abstracte a religiei; existența religiei doar în înfățișările sale naturale, în Wessel Stoker, *Are Human Beings Religious by Nature? Schleiermacher's Generic View of Religion and the Contemporary Pluralistic, Secular Culture*, „Bijdragen. International Journal in Philosophy and Theology”, vol. 61, nr.1, 2000,

este, în mod necesar, confesională, în sensul că descrie linia de manifestare religioasă pe care și-a asumat-o o anumită comunitate, nefiind cu putință elaborarea unei teologii în abstract. Religia nu poate fi disociată de istoric, de factual, nefiind o cale revelată de sus și impusă ființelor umane, ci reprezintă drumul concret pe care oamenii înșiși și-l croiesc în plan spiritual. Anunțul programatic pe care Schleiermacher îl face la începutul lucrării sale fundamentale din domeniul teologiei creștine specifică faptul că urmează a fi discutată nu o eventuală cale absolută, nu un adevăr absolut, ci calea și credințele personale adoptate de membrii comunității creștine.

Schleiermacher este conștient de rolul important pe care reproducerea, conformarea formală îl au în majoritatea religiilor istorice, însă el exclude cu fermitate aceste atitudini din sfera religiei, considerându-le drept forme denaturate de practică religioasă, care s-au îndepărtat de natura lor originală, de „religie”.¹²

3. Constituirea ulterioară a identității confesionale

Această abordare, ce pune accentul pe dezvoltarea spontană, personală, a trăirii religioase, ale cărei potențialități sunt de găsit la nivelul individului uman, scade considerabil din importanța identității și tipologiei confesionale. În mod tradițional, religia era considerată ca având origini trans-umane, fiind doar oferită omenirii care avea sarcina de a și-o însuși și cultiva. O astfel de perspectivă pleca de la un unic ideal religios, de la o esență religioasă obiectivă propovăduită de o anumită confesiune și, prin aplicație individuală, ajungea la o pluralitate de instanțieri umane. Idealul confesional preceda concretul, factualul, reprezentând totodată standardul căruia ipostaziile individuale trebuiau să i se conformeze într-o măsură cât mai ridicată.

Schleiermacher inversează perspectiva; religia își are originile în multiplicitatea umană, într-o potențialitate personală pe care o deține orice individ. În felul acesta, experiența religioasă ține mai degrabă de dezvoltarea personală subiectivă decât de subsumarea în fața unui ideal confesional. Multiplul, varietatea reprezintă punctul de plecare în religie, care astfel începe „de jos”, de la nivelul pluralității umane.

Identitatea confesională este atribuită a posteriori experiențelor religioase, neținând de însăși esența acestora. Poate exista religie și fără o identitate confesională iar ca argument s-ar putea aduce cazul populațiilor primitive, lipsite de conștiința unei anumite apartenențe confesionale. În cazul experienței religioase, confesiunea nu are un rol constitutiv, ci, mai degrabă, reprezintă rezultatul unei

p. 62. Pledoaria lui Schleiermacher în favoarea religiilor istorice, concrete și împotriva religiozității abstracte, în Jacqueline Mariña, *Transformation of the Self in the Thought of Friedrich Schleiermacher*, Oxford University Press, 2008, p. 234.

¹² Schleiermacher, *op.cit.* 1893, p.228.

abordări ulterioare și contingente. Confesiunea nu este atât creatoare de religie cât, mai degrabă, sistematizatoare, reprezentând predispoziția către o anumită tipologie a expresiei religioase. Neavând un rol constitutiv în apariția religiei, nicio confesiune nu poate revendica exclusivitate, nu se poate institui drept „unica religie adevărată”; statutul secundar pe care Schleiermacher îl atribuie confesiunii anulează posibilitatea oricărei forme de fundamentalism.

Similaritățile dintre diversele experiențe religioase personale sunt puse în seama rolului inspirațional pe care îl joacă modelele, prototipurile confesionale în exprimarea religioasă. Comunitățile umane au tendința de a alege un individ drept model și, pe baza experienței sale religioase exemplare, își exprimă propriile trăiri religioase. Individul luat drept model este instituit drept punct de referință în funcție de care sunt descrise experiențele personale; prin aceasta, la nivelul comunității, manifestarea religioasă dobândește o anumită unitate.¹³

Constituirea unei religii confesionale reprezintă mai degrabă un fapt istoric decât unul de natură spirituală, așa cum și identitatea religioasă ține de particularitățile istorico-culturale ale individului asumat drept model și nu de o anumită tipologie a trăirii religioase. Orice religie confesională conține, într-un grad ridicat, elemente accidentale, arbitrare chiar, care țin de asumarea unui anumit individ dintr-o mare mulțime drept punct de referință. Tensiunile inter-confesionale sunt transferate de Schleiermacher din domeniul religiei în domeniul ipostazierii religiei, al istoricului, factualului; ireconciliabilitatea religiilor se datorează insistenței fiecăreia asupra individului și situațiilor factuale instituite drept model, drept prototip. Individul asumat într-un mod mai mult sau mai puțin aleatoriu drept punct de reper devine, pentru comunitatea care l-a ales, învățător, profet, magistru, adeseori primind chiar o investitură divină. Văzută din perspectiva unei alte comunități, situația se arată în deplinul său arbitrar și aduce mai mult a idolatrie decât a discipolat, stârnind astfel reacții negative.¹⁴

Fundamentalismul înseamnă instituirea unei anumite perspective confesionale drept esențială din punct de vedere religios. Predispoziția către fundamentalism se explică prin forța și vivacitatea pe care i-o conferă oricărei religii modelul său istoric și care adesea conduc la o supraestimare a importanței acestuia. Particularitatea, concretul, factualul, prin forța lor exemplificatoare, sunt cele ce dau intensitate trăirii religioase și astfel ele devin un rău necesar. O religie nu se poate debarasa de particular, de concret, întrucât aceasta ar însemna o importantă diminuare a vitalității sale. Raționalismul iluminist, în căutare de regularitate, generalitate, a eliminat particularul, specialul, din religia naturală pe care a propovăduit-o. Rezultatul a fost

¹³ Ibidem, pp.222-223,236-237.

¹⁴ Ibidem, p.223.

o doctrină rece, rigidă, lipsită de viață și de adepți. În ciuda particularității și arbitrariului pe care îl încorporează, religiile confesionale sunt religiile vii.¹⁵

Schleiermacher nu propune atât o debarasare de istoria sacră care este instituită odată cu asumarea unui individ drept model, ci, mai degrabă, înțelegerea acesteia în adevărata sa natură, exemplificatoare, motivatoare, dar nu constitutivă.¹⁶ Înțelegerea istoriei sacre drept simplu arhetip concret al unui anumit tip de expresie religioasă este compatibilă cu o viziune pluralistă asupra religiei și înlătură sentimentul de idolatrie, erezie, asociat oricărei astfel de istorii sacre, atunci când este privită dintr-o perspectivă diferită de cea a adepților săi.¹⁷

Asumarea unui model istoric de către o comunitate confesională lasă destul de mult loc libertății de constituire a experiențelor spirituale personale. Schleiermacher atrage atenția că unicitatea modelului nu conduce la o tipologie spirituală unitară, arătând că în cazul oricărei confesiuni poate fi întâlnită variație doctrinară și cultică, acceptarea aceleiași personalități istorice ca model fiind unicul element unificator. Încercarea de a abstrage un tipar religios din varietatea expresiilor religioase ale adepților eșuează în fața unei varietăți ireductibile.¹⁸

4. Ierarhizarea manifestărilor religioase

Schleiermacher pare să susțină că trăirea religioasă propriu-zisă nu a evoluat odată cu evoluția societății umane - probabil pentru că sentimentul unității universale este imun la modalitățile în care mintea umană structurează și sistematizează totalitatea. Însă, în ceea ce privește exprimarea religioasă, care este în mare măsură condiționată cultural, aceasta a cunoscut variații, Schleiermacher identificând trei etape majore în evoluția manifestărilor religioase. Ceea ce dă distincția dintre cele trei etape este cosmologia implicită în fiecare din acestea.

Cea mai primitivă formă a exprimării sentimentului unității cosmice este idolatria, fetișismul, animismul. Practicanții unor astfel de culte sunt populații care încă nu au dezvoltat conceptul de „totalitate”, ci doar concepte desemnând anumite registre limitate ale experienței. În consecință, ei aplică sentimentul religios al unității la domenii limitate ale Cosmosului, corespunzând sistematizărilor cosmologice rudimentare operate în acel stadiu de dezvoltare intelectuală.

¹⁵ Ibidem, p.234. Critica religiei „artificiale” a deismului și atitudinea apreciativă a lui Schleiermacher față de religiile istorice „vii”, în James M. Brandt, *All Things New. Reform of Church and Society in Schleiermacher's Christian Ethics*, Columbia Series in Reformed Theology, Louisville, 2001, pp. 21-22, Crossley, *op.cit.*, p. 588. Particularitatea și specificitatea oricărei trăiri religioase umane, în opoziție cu tendințele universalist-generaliste ale Iluminismului, în Stoker, *op.cit.*, p. 61.

¹⁶ Schleiermacher, *op.cit.* 1893, pp.236-237.

¹⁷ Ibidem, p.223.

¹⁸ Ibidem, pp.222, 235-236.

Sentimentul religios este asociat cu fenomene și elemente naturale, practici domestice, aspecte ale vieții, rațiunea primitivă neputând opera o unificare la un nivel mai extins a experienței. Omul preistoric sau cel din societățile arhaice vede armonia universală într-o multitudine de domenii, de ipostaze, care ajung cu toate obiecte ale venerației sale religioase.¹⁹

Această formă de exprimare religioasă poate fi întâlnită și în lumea emancipată din zilele noastre dar în situații în care dezvoltarea raționalității este încă într-un stadiu incipient (cazul copiilor) sau în care raționalitatea nu se manifestă la potențialitatea sa deplină (cazul viselor, care, conform lui Schleiermacher, pot exprima uneori trăiri religioase).²⁰

Cel de-al doilea stadiu este cel al politeismului, în care este descoperită unitatea experienței, menținându-se însă reminiscențe ale abordării pluraliste. Esența totalității este întruchipată într-o pluralitate de zeiități, în aceasta constând pendularea între monism și idolatrie a politeismului.²¹

Cea mai matură formă de exprimare religioasă este reprezentată de monoteism sau, poate mai corect spus, de monism.²² Spre deosebire de politeism, în care se realizase unitatea fundamentală a Cosmosului dar se identificau multiple principii ale acesteia, monismul este mai consecvent și subsumează întregul Univers unui principiu unic; în felul acesta, se realizează o unificare desăvârșită a existenței.

„Acele forme ale pietății în care toate trăirile religioase exprimă dependența a tot ceea ce este finit față de o unică și infinită Ființă Supremă, adică formele monoteiste ale pietății, reprezintă nivelul cel mai înalt al pietății, față de care toate celelalte forme se găsesc într-o relație de subordonare. Oamenii trebuie să treacă de la aceste forme inferioare la cele mai înalte.”²³

Dintre toate religiile istorice, Schleiermacher consideră că doar în cazul a trei s-a atins acest stadiu de evoluție a exprimării religioase și anume în iudaism, creștinism și islam.²⁴

Nesituarea pe ultima treaptă a nivelului de maturitate a exprimării religioase nu invalidează și nici nu compromite trăirea religioasă aferentă religiei în cauză, ierarhizarea făcând referire mai degrabă la nivelul de elaborare al reprezentării Universului implicate în manifestarea religioasă decât la experiența religioasă însăși.

¹⁹ Schleiermacher, *op.cit.* 1999, §7, pp. 31-33.

²⁰ Ibidem, §8, pp. 34-38.

²¹ Ibidem, §8, pp. 34-35; A.D. Smith, *Schleiermacher and Otto on religion: a reappraisal*, „Religious Studies”, vol. 44, 2008, p. 297.

²² Ierarhizarea manifestărilor religioase și preeminența monoteismului, în Stoker, *op.cit.*, pp. 62-63.

²³ Schleiermacher, *op.cit.* 1999, §8, p.34.

²⁴ Ibidem, §8, pp. 36-38.

Alături de acest sistem de clasificare a modalităților de exprimare religioasă, Schleiermacher mai operează o distincție importantă, între o pietate teleologică și una estetică. Atitudinea teleologică, exemplar întruchipată de creștinism, este caracterizată de implicații morale, de o atitudine religioasă activă. În creștinism, omul participă la instaurarea Împărăției lui Dumnezeu pe pământ, practica sa religioasă luând înfățișarea unei sarcini etice ce îi stă în față. Religiile estetice sunt caracterizate de o atitudine mai degrabă receptivă, senzitivă; contactul cu lumea nu conduce atât la o activitate transformatoare cât la o deschidere către receptarea armoniei pre-existente a Universului. După Schleiermacher, spiritualitatea greacă întruchipează cel mai bine acest tip de religiozitate.²⁵

5. Creștinismul în context pluralist

Considerând creștinismul tot ca pe o formă de codificare culturală a religiozității naturale a omului, Schleiermacher își asumă totuși, cu o anumită fermitate, calitatea de creștin, opțiune cu care a fost consecvent toată viața, printre altele, el slujind ca pastor la câteva biserici lutherane. În plus, el își consideră opțiunea pentru creștinism ca „justificată”, nu atât pe considerente metafizico-teologice, pe considerente ce țin de un „adevăr obiectiv” pe care creștinismul l-ar reda în cel mai precis mod cu putință, cât, mai degrabă, datorită unui plus de adecvare între natura umană și propovăduirea creștină. Schleiermacher identifică elementul central al creștinismului în ideea medierii realizate de Isus Christos²⁶; în fond, toate religiile promovează un tip de mediere între uman și divin, un set de mijloace prin care potențialitatea omului către exprimarea armoniei divine să fie activată la maxim, fie că este vorba despre o mediere realizată prin doctrine, ritualuri, practici ascetice sau printr-o persoană (cazul creștinismului). Forma de mediere propovăduită de creștinism este superioară prin aceea că este întruchipată într-un om și astfel este în cea mai mare măsură accesibilă omenescului.

Poziția este apropiată de inclusivismul promovat în sec. XX de teologi cum ar fi Karl Rahner care, la fel ca Schleiermacher, au acceptat pluralismul religios, acordând totuși preeminență creștinismului prin susținerea faptului că toate religiile

²⁵ Ibidem, §9, pp. 40-44. Distincția dintre religii de tip teleologic și religii de tip estetic, în Stoker, *op.cit.*, p. 62, Mariña, *op.cit.*, pp. 238-239.

²⁶ Prezentări ale elementelor definitorii ale creștinismului, în viziunea lui Schleiermacher, în Matthias Gockel, *Barth & Schleiermacher on the Doctrine of Election. A Systematic-Theological Comparison*, Oxford University Press, 2006, pp. 46-48, Brandt, *op.cit.*, p. xiv.

tind spre un ideal unic pe care creștinismul l-ar întruchipa în cel mai desăvârșit mod cu putință.

Caracterul central al persoanei lui Isus în creștinism este afirmat pe baza considerației generale a lui Schleiermacher că religiile se individualizează nu atât pe baza unei doctrine sau practici împărtășite în comun de adepții lor, ci pe baza unui personaj sau a unei situații exemplare, care sunt luate drept punct de referință pentru orice altă expresie religioasă a comunității respective. Drept urmare, ceea ce conferă identitatea proprie a comunității creștine este apelul constant pe care membrii acesteia îl fac la Isus Christos, chiar dacă acest apel se realizează în contexte dogmatice și simbolice foarte diverse.²⁷

„Creștinismul este o credință monoteistă, de tip teleologic, care se distinge în mod esențial de alte credințe similare prin faptul că, în cazul său, totul este pus în legătură cu mântuirea realizată de Isus din Nazaret.”²⁸

Relația creștinismului cu iudaismul este acceptată de Schleiermacher doar la nivel istoric, nu și la nivel doctrinar. De altfel, el îi impută iudaismului că ar promova o reprezentare naivă a lui Dumnezeu, ca justițiar drept care răsplătește, pedepsește sau îi disciplinează pe oameni în directă legătură cu faptele lor. Acest mod simplist de a-l considera pe Dumnezeu a condus la cvasi-dispariția iudaismului atunci când evreii au fost nevoiți să trăiască printre alte popoare ale căror culturi mult mai complexe au contestat reprezentarea teologică a iudaismului. Iudaismul a putut reprezenta o religie vie doar atunci când adepții săi au trăit într-o comunitate relativ închisă și când viața lor era suficient de rudimentară încât conceptul simplist de Dumnezeu pe care îl dețineau să fie suficient pentru a o explica.²⁹

6. Caracterul confesional al teologiei creștine

Teologia creștină exprimă mai degrabă o opțiune a unei comunități decât un adevăr ce s-ar impune în mod obiectiv. Teologia nu reprezintă atât o investigație de tip metafizic, ce s-ar întemeia pe niște principii de ordin superior ale rațiunii sau ale unei revelații, ci descrierea credințelor unei anumite comunități.³⁰ Teologia este mai degrabă o știință confesională decât una metafizică; obiectul ei de investigație nu

²⁷ *The Christian Faith*, §127, apud George Cross, *The Theology of Schleiermacher. A Condensed Presentation of his Chief Work, "The Christian Faith"*, University of Chicago Press, 1911, pp. 252-253.

²⁸ Schleiermacher, *op.cit.* 1999, §11, p.52.

²⁹ Idem, *op.cit.* 1893, pp. 239-240.

³⁰ Caracterul istoric, „empiric”, „pozitiv” al teologiei și imposibilitatea de a găsi o „esență platonicească a credinței”, în Brandt, *op.cit.*, pp. 34-35.

este adevărul, ci credințele unei comunități.³¹ În acest sens, teologia este mai degrabă de tip descriptiv decât de tip apologetic sau speculativ.³²

„Teologia dogmatică reprezintă știința care sistematizează doctrina prevalentă într-o biserică creștină, la un moment dat.”³³

Teologia creștină descrie modul specific în care comunitatea creștină și-a exprimat propriile trăiri religioase, modul în care experiența religioasă universală este înveșmântată în elemente ce țin în general de cultura în care a luat naștere creștinismul. În acest sens, sistemul doctrinar înfățișează o ipostaziere particulară, specifică, a unei trăiri generale. Tocmai din acest motiv, teologia creștină ia forma unei științe descriptiv-empirice; obiectul său de investigație nefiind religiozitatea pură, nefiind ceva ce ar putea fi descoperit prin simpla analiză a naturii umane universale, ci unul particular și anume ipostazierea religiozității într-un anumit context cultural, teologia trebuie, întâi de toate, să porceadă la o analiză a condițiilor social-culturale în care a fost instanțiată trăirea religioasă investigată. Se poate considera că teologia are de-a face cu opțiunea unei anumite comunități – chiar dacă, în general, această opțiune nu este una conștientă, deliberată – pentru anumite forme de exprimare religioasă. Doar o cercetare factual-empirică poate scoate la iveală

³¹ Teologia dogmatică ca știință confesională, ce include afirmații metafizice, însă doar pentru contextualizarea filosofică a mesajului său, în Franklin I. Gamwell, „Schleiermacher and Transcendental Philosophy”, în Brent W. Sockness, Wilhelm Grab (eds.), *Schleiermacher, the Study of Religion, and the Future of Theology. A Transatlantic Dialogue*, De Gruyter, Berlin 2010, p. 142.

³² Schleiermacher, *op.cit.* 1999, §19, pp. 88-89. Caracterul confesional-descriptiv, hermeneutic, fără revendicări apologetice, al teologiei și „adevărul” teologic ca reflectând mai degrabă coerența internă a unui sistem doctrinar decât corespondența sa cu realitatea, în Thornbury, *op.cit.*, p. 21, Crossley, *op.cit.*, p. 598, Hans Schwarz, *Theology in a Global Context. The Last Two Hundred Years*, Eerdmans, Grand Rapids, 2005, p. 13, Bruce D. Marshall, *Hermeneutics and Dogmatics in Schleiermacher's Theology*, „The Journal of Religion”, vol. 67, nr. 1, 1987, pp. 21-22, Richard Crouter, „Shaping an academic discipline: the *Brief Outline on the Study of Theology*”, în Jacqueline Mariña (ed.), *The Cambridge Companion to Friedrich Schleiermacher*, Cambridge University Press, 2005, p. 120, Walter E. Wyman, „The Cognitive Status of the Religious Consciousness: The Nature and Status of Dogmatic Propositions in Schleiermacher's *Glaubenslehre*”, în Brent W. Sockness, Wilhelm Grab (eds.), *Schleiermacher, the Study of Religion, and the Future of Theology. A Transatlantic Dialogue*, De Gruyter, Berlin 2010, p. 193. Critica abordării confesionale a lui Schleiermacher, de către Emil Brunner, care argumentează în favoarea unei abordări normative, în Walter E. Wyman, „The Cognitive Status of the Religious Consciousness: The Nature and Status of Dogmatic Propositions in Schleiermacher's *Glaubenslehre*”, în Brent W. Sockness, Wilhelm Grab (eds.), *Schleiermacher, the Study of Religion, and the Future of Theology. A Transatlantic Dialogue*, De Gruyter, Berlin 2010, p. 364.

³³ *The Christian Faith in Outline*, §19., în Ovidiu Cristian Nedu, *Friedrich Schleiermacher. Teologia creștină liberală*, Editura Herald, București, 2014, p. 222.

conținutul opțiunii libere a unui grup uman și astfel teologia însăși dobândește un caracter factual-empiric.

Așa se face că Schleiermacher, în dezbaterea sa asupra teologiei creștine, explicitează doctrine cum ar fi învierea morților, escatologia, evidențiind relevanța religioasă a acestora, însă totodată fără a le considera drept modalități prea adecvate pentru descrierea trăirii religioase creștine în vremurile sale post-iluministe. Totuși, în ciuda atitudinii sale critic-revizioniste, el discută și aceste doctrine cu tentă arhaic-mitologică, întrucât ele constituie o parte a sistemului confesional creștin; teologia creștină, ca știință descriptiv-confesională, are datoria de a le aborda, în calitatea lor de element istoric-confesional, chiar dacă dezbaterea lor se realizează pe un ton critic-revizionist.

La Schleiermacher, relația dintre comunitatea creștină și teologie este în sens invers decât în teologia tradițională. Comunitatea creștină, creștinismul însuși, nu se întemeiază pe teologia comună împărtășită de membrii săi, ci pe modelul comun asumat de toți aceștia, și anume Isus Christos. În sânul comunității astfel formate se constituie un sistem de credințe care fac obiectul teologiei. Astfel că nu teologia este cea care precede comunitatea, nu teologia este cea pe baza căreia se constituie comunitatea, ci invers, comunitatea creștină, unită pe baza acceptării unui model comun, dă naștere teologiei.

„Întrucât dogmatica reprezintă o disciplină teologică și, ca atare, ține doar de Biserica Creștină, putem explica în ce anume constă ea doar atunci când avem o concepție clară cu privire la Biserica Creștină.”³⁴

Această viziune asupra identității religioase se îndepărtează mult de tendințele raționalist-dogmatice cărora li se dă curs în mod frecvent în definirea unei religii. La Schleiermacher, sistemul dogmatic nu e definitoriu pentru o religie, nu este esențial, acesta luând naștere ulterior constituirii religiei în cauză. Mai mult chiar, Schleiermacher acceptă varietatea și flexibilitatea dogmatică în cadrul oricărei religii, doctrina găsindu-se într-un permanent proces de reformulare, de actualizare la noile contexte cultural-științifice. Ceea ce face teologia creștină este, pur și simplu, să descrie credințele unei anumite comunități, la un moment dat.

Întrucât biserica precede teologia, investigația factuală ce are ca obiect comunitatea ecleziastică reprezintă primul pas în conturarea unei teologii care astfel se apropie mai mult de științele empiric-descriptive decât de cele speculativ-metafizice.³⁵ Chiar dacă orice sistem doctrinar face apel la propoziții metafizice,

³⁴ Schleiermacher, *op.cit.* 1999, §2, p.3.

³⁵ Relația de dublă condiționare dintre biserică și teologie (teologia ia naștere în sânul unei comunități ecleziastice, însă, prin investigațiile sale critice, ea nu se rezumă doar la a descrie comunitatea religioasă, ci o și remodelează pe aceasta), în Brandt, *op.cit.*, p. 34. Teologia ca hermeneutică a unei credințe particulare, în Marshall, *op.cit.*, pp. 21-22.

etice, cosmologice, acestea nu reprezintă produse ale reflecției religioase; mai degrabă, ele sunt preluate de adeptul unei anumite căi religioase din mediul cultural căruia îi aparține și, cu ajutorul lor, acesta încearcă să elaboreze o formulare discursivă a propriilor sale trăiri spirituale. Adevărul sau falsitatea presupuzițiilor metafizice sau etice ale unui sistem dogmatic fac în mai mică măsură obiectul de interes al teologului, valoarea lor de adevăr trebuind a fi judecată din perspectiva sferei teoretice căreia îi aparțin. Teologul este mai degrabă interesat de gradul de adecvare al acestor propoziții pentru explicitarea trăirilor religioase ale unei anumite comunități.³⁶

Caracterul factual-empiric al dogmaticii reiese și din locul pe care Schleiermacher îl atribuie acestei științe în corpusul disciplinelor teologice. El identifică trei discipline majore ale teologiei: teologia filosofică, care discută despre „sentimentul dependenței absolute”, despre experiența religioasă a omului, în general, fără a se face referire la vreo religie anume; teologia istorică, care cuprinde evoluția dogmatică ce ia naștere în cadrul unei anumite comunități religioase; și teologia practică, ce are în vedere aspectele ecleziastice. Această abordare a domeniului teologic a fost mai întâi implementată în Universitatea din Berlin, al cărei co-fondator a fost Schleiermacher (alături de Alexander von Humboldt), și ulterior a devenit influentă în programele de studiu ale institutelor teologice din America, la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX. Conform cu această diviziune, dogmatica ținea de teologia istorică, reprezentând astfel o investigație factuală asupra aspectelor intelectuale ale bisericii, în formele pe care le-au luat acestea de-a lungul timpului. Doar teologia filosofică, adică filosofia religiei, poate revendica o valabilitate universală, având ca obiect de investigație natura umană, în genere. Teologia istorică este circumscrisă factual la formele istorice pe care le ia religiozitatea naturală (ce face obiectul teologiei filosofice) în anumite contexte culturale, reprezentând o ipostaziere istorică a teologiei filosofice.³⁷

Până și redactarea și constituirea Canonului sunt considerate de Schleiermacher tot doar ca etape istorice ale punerii în formule propoziționale a sentimentului dependenței absolute. În teologia tradițională, redactarea Canonului nu reprezenta o simplă etapă a procesului istoric de elaborare doctrinară, ci punctul de contact între supranatural și istoric, standardul și temelia tuturor elaborărilor ulterioare. Însă, pentru Schleiermacher, chiar și acest moment special al istoriei doctrinei creștine nu reprezintă altceva decât o etapă istorică, care trebuie analizată și evaluată pe baza acelorași principii care guvernează judecata teologică asupra oricărei alte dezvoltări doctrinare.

³⁶ Schleiermacher, *op.cit.* 1999, §2, p.3.

³⁷ Cele trei ramuri ale teologiei – teologia filosofică, teologia istorică și teologia practică, în Brandt, *op.cit.*, p. 35.

Domeniul de investigație al teologiei ține astfel mai degrabă de subiectivitate – chiar dacă e vorba despre o subiectivitate colectivă, împărtășită de o întregă comunitate religioasă – decât de obiectivitate absolută.³⁸ Standardul pe baza căruia o doctrină este evaluată ca ortodoxă sau heterodoxă nu este modul în care ea s-ar raporta la o realitate obiectivă, ci consensul comunității ecleziastice. Ortodoxia reprezintă conformitatea cu acest consens iar elementele ce deviază de la standardul colectiv sunt calificate drept heterodoxe.³⁹

„Toate propozițiile care revendică un loc într-un excurs al doctrinei creștine trebuie să își găsească confirmarea ... pe baza evidențierii coerenței lor cu alte propoziții ce au dobândit deja recunoașterea.”⁴⁰

7. Intransigența evaluării religioase în creștinism și atitudinea exclusivistă

În ceea ce privește atitudinea religioasă a creștinismului, Schleiermacher remarcă un element special care, conform lui, ar da seama de poziția foarte critică - care adeseori a luat forma exclusivismului - a creștinilor, atât față de valorile seculare cât și față de alte religii. Acest element ar fi caracterul radical și desăvârșit al experienței dependenței de divin, cerut de creștinism, în conformitate cu nivelul perfect la care această trăire s-a ridicat în cazul personajului exemplar al creștinismului, Isus Christos. În fața acestui standard extrem de înalt, omul, în condiția sa obișnuită, nu își poate exprima altceva decât umilința, „tristețea sfântă” generată de constatarea stării sale actuale, în lumina idealului propus de Christos.⁴¹ Tot ceea ce își are originea în umanitatea aflată în această condiție, toate produsele culturii, toate valorile personale și, într-o extrapolare abuzivă, toate celelalte religii, sunt puse sub semnul imperfecțiunii atât de mult incriminate în creștinism. Se ajunge adeseori la respingerea diferitelor forme de religiozitate întrucât creștinismul tinde să vadă în acestea încercări de auto-justificare, de auto-venerare a umanității corupte. Umanitatea are tendința de a-și institui diferite produse și instituții culturale drept elemente divine, drept religie, și este firesc ca atitudinea critică tranșantă a creștinismului față de tot ceea ce este un produs uman să se răsfrângă și asupra acestor religii. Singurul element cunoscut din Univers la care creștinismul se raportează în mod apreciativ este viața întru-totul mânăta de conștiința divină a lui Isus Christos.

³⁸ Elementul de subiectivitate al oricărui sistem doctrinar și teologia ca știință socială, în John E. Thiel, *Orthodoxy and Heterodoxy in Schleiermacher's Theological Encyclopedia: Doctrinal Development and Theological Creativity*, „Heythrop”, XXV, 1984, pp.146,149, Wyman, *op.cit.*, p.192.

³⁹ Friedrich Schleiermacher, *Brief Outline for the Study of Theology*, trad. William Farrer, T&T Clark, Edinburgh, 1850, §196-197, pp. 162-163.

⁴⁰ *The Christian Faith in Outline*, §27, Nedu, *op.cit.*, p. 223.

⁴¹ Schleiermacher, *op.cit.* 1893, pp. 242,245.

Schleiermacher pune în seama acestei abordări intransigente a păcătoșeniei umane spiritul pronunțat polemic al creștinismului, în raport cu multe produse culturale, dar și cu alte religii.⁴²

Standardul religios extrem de înalt ar da seama deopotrivă de atitudinea critică a creștinilor față de propria lor condiție, inclusiv față de condiția lor religioasă, întotdeauna evaluată în raport cu idealul întruchipat de Christos, cât și de opoziția față de celelalte religii. Schleiermacher încearcă să înfățișeze exclusivismul adeseori întâlnit în creștinism drept un aspect pe care îl ia intransigența evaluării religioase în cadrul acestei religii, intransigență ce conferă strictețe atât atitudinii față de propriile realizări religioase cât și față de celelalte religii. Nu ar fi vorba atât despre o atitudine restrictivă, de excludere a celorlalte religii, cât, mai degrabă, despre o foarte exigentă evaluare a lor, pe baza unui standard foarte înalt, pe care, de regulă, acestea nu îl pot satisface. Creștinismul evaluează orice realizare umană pe baza standardului de desăvârșire întruchipat de Isus iar accesarea la acest nivel este greu de realizat. La aceeași evaluare critică sunt supuse și propriile realizări religioase, cât și toate produsele culturii.⁴³

Schleiermacher susține că atitudinea polemică îndreptată împotriva majorității produselor culturale umane, care de cele mai multe ori nu înglobează nimic din trăirea religioasă, ține de însăși esența creștinismului. Această raportare critică este identificată încă din spusele lui Isus, care proclamă: „n-am venit să aduc pacea, ci sabia” (Matei 10:34).⁴⁴

Exclusivismul creștin este reinterpretat și este echivalat cu principiul „Religiei nu i se opune altceva decât absența unei intenții religioase: orice întrerupere a experienței religioase reprezintă ireligiozitate”.⁴⁵ În acord cu această nouă perspectivă, orice compromis reprezintă ireligiozitate, fiind aspru incriminat. Adoptând o astfel de poziție, creștinul se va raporta în mod critic la tot ceea ce nu se ridică la standardul său și anume perfecțiunea lui Isus. Religiiile ne-creștine sunt doar unul dintre multiplele obiecte ale acestei atitudini critice.

8. Organizarea comunitară a adeptilor creștinismului

Deși a scris destul de mult și pe teme ce țin de activitatea pastorală sau de organizarea ecleziastică, Schleiermacher s-a arătat mult mai conservator în această privință, menținându-se pe direcția consacrată a Reformei și doar punând un accent special asupra separației totale dintre stat și biserică. Biserica continuă lucrarea

⁴² Ibidem, pp. 242-243.

⁴³ Ibidem, pp. 243-244.

⁴⁴ Ibidem, p. 244.

⁴⁵ Ibidem, p. 245.

începută de Christos, lucrarea de propagare a „energiei” și a forței spirituale conținute de exemplul său. Nu există nimic sacramental în activitatea Bisericii, fiind vorba, în cel mai simplu mod cu putință, de perpetuarea unei imagini, a unui model religios.⁴⁶

Deși pune mult accent pe cultivarea naturală, spontană, a religiei la nivel individual și deși remarcă tendința firească a indivizilor de a se asocia, constituind comunități religioase, Schleiermacher nu exclude o organizare deliberată, programatică, ordonată, a grupurilor religioase.

„În decursul manifestării sale, aspectul religios al conștiinței de sine, asemenea oricărui alt element esențial al naturii umane, conduce în mod necesar la părtășie, la constituirea unei comunități.”⁴⁷

„Biserica Creștină se formează prin strângerea laolaltă, într-o relație ordonată de interacțiune reciprocă și cooperare, a persoanelor născute din nou.”⁴⁸

Organizarea ecleziastică nu este superfluă nici măcar în condițiile în care indivizii au în ei înșiși capacitățile necesare cultivării religiei.⁴⁹

„În principal într-o manieră spontană, membrii comunității creștine duc la îndeplinire, prin propria lor mărturie, misiunea Cuvântului lui Dumnezeu către acei oameni care adoptă o atitudine predominant receptivă. Această misiune are parțial un caracter ocazional și nedeterminat și parțial un caracter formal și prestabilit.”⁵⁰

Totuși, modul de organizare, de conducere, trebuie să fie flexibile, adaptate la contextele culturale în care se inserează Biserica.⁵¹ Tot în acord cu principiile Reformei, el se opune distincției categoriale dintre cler și laici, considerând diferențierea dintre aceștia doar ca pe o distincție funcțională și insistând asupra caracterului strict vocațional – și nu profesional – al preoțimii.⁵²

Un accent deosebit este pus asupra separației dintre Biserică și stat, asupra organizării statului pe principii seculare.⁵³ Temeiul teologic al acestei poziții este dat de distincția dintre religie și morală, acțiune, distincție care face imposibilă reglementarea relațiilor sociale pe considerente religioase. Schleiermacher respinge

⁴⁶ Schleiermacher, *op.cit.* 1999, §88, p.363, §104, p.465. Rolul de perpetuare a „energiei” lui Christos în lume, al bisericii, în Daniel Pedersen, *Eternal Life in Schleiermacher's The Christian Faith*, „International Journal of Systematic Theology”, vol. 13, nr. 3, 2011.p. 343.

⁴⁷ *The Christian Faith in Outline*, §6, Nedu, *op.cit.*, p. 220.

⁴⁸ Schleiermacher, *op.cit.* 1999, §115, p.532.

⁴⁹ Schleiermacher, *op.cit.* 1893, pp.150-151. Necesitatea unei organizări ecleziastice deliberate, în Cramaussel, *op.cit.*, pp. 91-95.

⁵⁰ *The Christian Faith in Outline*, §133, Nedu, *op.cit.*, p. 246.

⁵¹ Schleiermacher, *op.cit.* 1893, p.171.

⁵² Ibidem, pp.152-153, 174-175. Organizarea și practica bisericească, în Schleiermacher, *op.cit.* 1999, p. 222.

ideea de teocrație și chiar pe cea de religie de stat, considerând că imixtiunea celor două structuri nu este benefică nici pentru stat și nici pentru Biserică, multiplicitatea și varietatea inerente cultivării religiei neputând interfera în moduri fericite cu reglementările legislative.⁵⁴ Coruperea Bisericii și a vieții religioase este pusă tocmai pe seama interferenței dintre puterea seculară și autoritatea bisericească.⁵⁵

În general, în privința organizării ecleziastice, Schleiermacher se arată destul de conservator, adeseori găsind justificări religioase în favoarea menținerii anumitor instituții și practici bisericești ale vremii.⁵⁶ De exemplu, deși sesizează tenta de sacramental din practica botezului copiilor și deși sistemul său teologic se opune sacramentalului, totuși Schleiermacher invocă sentimentele părinților copiilor și pe cele de coeziune cu toți membrii comunității religioase, inclusiv cu cei care încă nu sunt în măsură să își dea consimțământul cu privire la apartenența la comunitate (copiii), pentru a justifica necesitatea pedo-baptismului ce consacra apartenența la comunitate a celui botezat.⁵⁷

„Botezul, săvârșit în conformitate cu regulile instituite de Christos, conferă, alături de membralitate în Biserica Creștină, și mântuire, condiționată însă de nașterea din nou prin harul divin.”⁵⁸

„Botezul copiilor devine pe deplin un botez doar atunci când este urmat de mărturisirea de credință făcută de persoana botezată după ce aceasta a primit învățătură, mărturisire care este considerată drept actul ce duce la împlinire acest botez.”⁵⁹

⁵³ Relația dintre religie și stat, la Schleiermacher, în Andrew C. Dole, *Schleiermacher on Religion and the Natural Order*, Oxford University Press, 2010, pp. 111-113.

⁵⁴ Schleiermacher, *op.cit.* 1893, p.173; Schleiermacher, *op.cit.* 1999, §105, pp.472-473.

⁵⁵ Schleiermacher, *op.cit.* 1893, pp.166-167.

⁵⁶ Schleiermacher, *op.cit.* 1999, §136, p.619. Doctrina despre biserică și despre organizarea ecleziastică, în W.B. Selbie, *Schleiermacher. A Critical and Historical Study*, E.P. Dutton & Co., New York, 1913, pp. 214-236.

⁵⁷ Schleiermacher, *op.cit.* 1893, pp.260-261; Schleiermacher, *op.cit.* 1999, §138, p.635-636.

⁵⁸ *The Christian Faith in Outline*, §137, Nedu, *op.cit.*, p. 247.

⁵⁹ *The Christian Faith in Outline*, §138, Ibidem.